

Маркіна С. В.
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМ ПУАНТУВАННЯ В РІЗНИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ ПІДТИПАХ НІМЕЦЬКОЇ КОРОТКОЇ ІСТОРІЇ

В статті дається порівняльний лінгвістичний аналіз пуантування художніх текстів, які належать до шести різних композиційних підтипів німецької короткої історії. Форми пуантування визначаються специфікою реалізації трьох знакових складників стильового пуанту: синтактичного, семантичного та прагматичного.

Ключові слова: *тип тексту “німецька коротка історія”, підтип тексту, структурний пуант, стильовий пуант, пуантування.*

Мовностилістичний аспект вивчення німецької короткої історії і її підтипів становить особливий інтерес, оскільки твори, що належать до вказаного типу тексту, відрізняє глибинний зміст, наблизитися до якого реципієнту часом дозволяє лише ретельний лінгвістичний аналіз. Пуантованість є домінантною облігаторною композиційно-стилістичною ознакою вказаного типу тексту, а стильовий пуант – провідним стилістичним макроприйомом, наявним у всіх аналізованих текстах німецьких коротких історій. Лінгвістична природа стильового пуанту до цих пір досліджувалася фрагментарно.

Про можливість і необхідність дослідження стильового пуанту як знака свідчить сформульоване Р. О. Якобсоном завдання вивчення багатьох поетичних особливостей не лише лінгвістикою, але й теорією знаків у цілому, тобто загальною семіотикою [6, с. 194]. Актуальність подальшого вивчення феномену пуанту підтверджується розвитком нового напрямку лінгвістичної науки, що також започаткувався останніми роками, – теорії елокуції, “до якої з часом увійдуть описи спільної елокутивної системи з її підсистемами: теорія фігур різних рівнів мовної структури, теорія оказіоналізмів-елокутивів різних рівнів мовної структури, теорія мовленнєвих фразеологічних елокутивів та ін.” [2, с. 112]¹.

Відомі праці вітчизняних лінгвістів, у яких автори вже торкалися феномену пуанту, зокрема, дослідження, матеріалом для яких послужили німецькі літературні тексти. Пуант відмічений як обов’язкова ознака анекдоту-жарту [4]; виділені його різновиди залежно від суб’єктно-стилістичних типів оповіді на матеріалі літературного анекдоту [1]; механізм реалізації пуанту детально вивчено на матеріалі епіграми як типу тексту [3]; пуант визначається як жанротвірне ядро в художньому просторі фаблію, шванків та джестів, розглядаються його основні типи, що виділяються залежно від тематичної домінанти [5]. У найбільш детальних дослідженнях німецьких учених пуант вивчався на матеріалі коротких оповідань А. П. Чехова [8], англійських анекдотів і фантастичних коротких історій з використанням когнітивного підходу [14]. Останніми роками було розроблено теорію пуанту в історичному і типологічному аспектах на матеріалі епіграми, літературного анекдоту, афоризму і скетчу, застосовну задля аналізу в літературознавстві [12], що не має однак переконливого лінгвістичного обґрунтування. Отже, дослідження особливостей реалізації стильового пуанту як знака на матеріалі творів, які належать до типу літературного прозового тексту “німецька коротка історія”, виявлення подібних та відмінних форм пуантування в різних композиційних підтипах останнього та виклад

¹ Тут і далі переклад з російської та німецької наш. – С. М.

отриманих результатів становлять мету цієї статті.

Текст належить до типу літературного прозового тексту **німецька коротка історія**, якщо йому притаманні як А) – якісна стислість, так і В) – пуантованість, і він додатково характеризується принаймні одною або декількома з перерахованих нижче ознак: С) – часовою стислістю оповіді, D) – стислістю оповідної дистанції, Е) – єдністю події / ситуації, F) – одно- / двосторонньою відкритістю композиції, G) – напруженістю, H) – іронічною / медитативною тональністю. Умови А і В є облігаторними ознаками, будучи необхідними або виключеними відхиленнями від мовної норми. Умови С, D, Е, F, G, H є факультативними ознаками та конституентами умов А і В. Пуантованості як домінантній облігаторній композиційно-стилістичній ознаці підпорядковані всі факультативні ознаки, у тому числі й ті, які слід розглядати як функції облігаторної ознаки якісної стислості. Під **пуантованістю** слід розуміти такий спосіб організації взаємодіючих елементів композиції, при якому основний зміст твору навмисно імплікується автором у вербалізованому і у візуальному тексті, внаслідок чого виникає необхідність у відновленні невербалізованого підтексту реципієнтом для адекватного розуміння змістовно-концептуальної інформації.

Аналіз типологій пуанту, які містяться в працях німецьких дослідників [8, 12, 14], дозволяє стверджувати, що будь-яка з них, по суті, зводиться до опозиції мовного і предметного пуанту і, в межах останнього, – до опозиції структурного і стильового пуанту. Х. Ауцингер вперше виділила у межах предметного пуанту останні підтипи, характеристику яких наводимо нижче:

(1) **Звичайний структурний пуант за типом 2a**: “Він складається з двох частин: довшої підготовчої частини і короткого викриття. У основі двозначного або загадкового головного мотиву підготовчої частини лежить завуальований змістовий мотив, що стає очевидним у викривальній частині без додаткового пояснення”; (2) **Структурний пуант за типом 2b, на відміну від типу 2a**, “не містить явного розкриття мотиву. Те, що мається на увазі, стає зрозумілим непрямо завдяки умовчанню ланок розумового ланцюжка і завуальованому вибору слів, що також надає тексту двозначного характеру. Розрізняють підготовчу частину і непряме викриття, яке концентрується в особливо сильних позиціях оповідання, наприклад, в завершальному реченні”; (3) **Стильовий пуант за типом 2b** “з’являється без помітної підготовки в простій оповідній формі і не втручається в структуру. Тому не відбувається викриття в сильних позиціях тексту, стильовий пуант лише приховано натякає і спонукає нас самостійно домислювати до кінця. Стильовий пуант за типом 2b (пуант в широкому сенсі) повідомляє глибинний зміст і концепт (Gehalt) оповідання, приховано, за допомогою непрямого зображення і вибору слів, без ефекту несподіванки, на відміну від структурного пуанту” [8, с. 74-75].

Відзначимо, що описаний Х. Ауцингер структурний пуант за типом 2b характеризується рисами як структурного пуанту за типом 2a (двочастковість), так і рисами стильового пуанту за типом 2b (умовчання, завуальований вибір слів – засоби непрямої передачі глибинного змісту), та є гібридною формою. Це свідчить про складність розмежування різновидів пуанту, зумовлену неможливістю абсолютного протиставлення формальних і змістовних критеріїв. У нашій роботі **стильовий пуант** розуміється як стилістичний макроприйом, в семантичній структурі якого обов’язково наявне зіставлення та протиставлення як мінімум двох елементів, на чому ґрунтується, з одного боку, розвиток сюжету, а з іншого – непряма передача глибинного змісту твору. Останній імплікується в підтексті за допомогою стильового пуанту, що включає комбінацію ізоморфних мовностилістичних, а також екстра- і паралінгвістичних засобів,

органічно включену в композиційну побудову конкретного тексту. Декодування концепту, що є метою літературної комунікації, досягається шляхом відновлення підтексту. Якщо розглядати співвідношення плану вираження і плану змісту структурного пуанту, то очевидна домінуюча роль плану вираження (те ж саме можна сказати і про мовний пуант як різновид більш високого рівня), тому структурний пуант з легкістю привертає увагу реципієнта. У разі наявності стильового пуанту спостерігається зворотнє співвідношення – домінуюча роль належить плану (глибинного) змісту (що є характерним для предметного пуанту в цілому), через що стильовий пуант є ледве вловним, особливо при першому прочитанні. Якщо ж у тексті наявний і структурний, і стильовий пуант, то перший функціонально підпорядкований другому.

Німецькі дослідники неодноразово робили спроби створити типологію німецької короткої історії, але це викликало певні труднощі (пор., наприклад: [13, с. 36]), які пояснюються, на наш погляд, тим, що в основу типології найчастіше було покладено одну композиційно-стилістичну ознаку, що найвиразніше виявляється в зовнішній структурі текстів – часову стислість оповіді (Е. Кріч Нойзе; М. Дурцак), тоді як підтип короткої історії визначається *комбінацією* реалізованих в ній композиційно-стилістичних ознак. Оскільки кожна з ознак має неоднорідну структуру і, крім того, для деяких ознак має значення послідовність її елементів, то загальна кількість можливих комбінацій (композиційних моделей) є важко осяжною. Зіставлення наявних типологій німецької короткої історії дозволило встановити рекурентні підтипи. До них відносяться: а) коротка історія-фрагмент (моментальна коротка історія); б) арабескова (монологічна) коротка історія; у) параболічна (“перетягнута“) коротка історія; г) мозаїчна (зі сценами, що напливають одна на одну) коротка історія. Окрім вказаних підтипів інтерес для дослідження форм пуантування за специфікою реалізації трьох знакових складників стильового пуанту (синтактичного, семантичного та прагматичного) становлять також документальна та синхронна короткі історії.

Мовностилістичний аналіз 122 текстів, що представляють різні композиційні підтипи німецької короткої історії, виявляє п'ять **варіантів пуантування**: 1) пуантування, засноване на створенні складного фрейма; 2) пуантування, засноване на зміні фрейма; 3) пуантування з вираженою синтактичною, 4) семантичною або 5) прагматичною домінантою. До мовно-стилістичних засобів, які входять до синтактичного складника стильового пуанту, належать лексико-синтактичні рекурентії (повтор, лейтмотив), синтаксичний паралелізм, рекурентії текстового рівня. Семантичний складник реалізується насамперед за допомогою зображальних засобів, заснованих на семантичній девіації (наприклад, іронії, алегорії). Прагматичний складник включає, перш за все, мовностилістичні засоби створення підтексту: натяк, змістовий пропуск, пряме та непряме питання, графостилістичні засоби. Далі наведемо результати лінгвістичного аналізу дев'яти німецьких коротких історій, що репрезентують найбільш типові зразки досліджуваного типу тексту у відповідності до вказаних варіантів пуантування.

1) У моментальній короткій історії Т. Браша *Fliegen im Gesicht* [10, с. 464-474] і в арабесковій короткій історії У. Пленцдорфа *kein runter, kein fern* [10, с. 447-464] пуантування засноване на створенні складного фрейма. У текстах рівномірно реалізуються всі три складники пуанту. В обох коротких історіях відкрита кінцівка (елемент структурного пуанту за типом 2b у Х. Ауцингер) не допускає зміни фрейма за рахунок обриву оповідної тканини. Тексти містять також стильовий пуант за типом 2b (за Х. Ауцингер), що з'являється без помітної підготовки в оповідній формі і що не

втручається в структуру творів. Тому в сильних позиціях текстів викриття не відбувається, стильовий пуант лише приховано натякає і спонукає реципієнта самостійно домислювати історії до кінця. Відмінності в композиційній структурі і в структурі візуального тексту, використання різних перспектив оповіді дозволяють віднести першу з вказаних коротких історій до класичних зразків досліджуваного типу тексту, тоді як друга є однією з найбільш оригінальних коротких історій.

2) У моментальній короткій історії І. Айхінгер *Das Fenster-Theater* [7, с. 48-49] пуантування здійснюється з використанням можливостей як стильового, так і структурного пуанту за типом 2a (заснованого на ефекті обманутого очікування) і за типом 2b (з відкритою кінцівкою, в якій особлива роль відводиться останньому реченню). Наявність структурного пуанту дозволяє визначити цей тип пуантування короткої історії як заснований на зміні фрейма з рівномірною реалізацією трьох складників стильового пуанту. Пуантування мозаїчної короткої історії А. Мехтель *Katrin* [11, с. 23-26] має дуже близьку до вказаної вище організацію, проте в ній немає структурного пуанту за типом 2a. Обидва заголовки містять еквівокативні елементи, що готують в першому випадку усі 3 типи пуанту за Х. Ауцингер, а в другому – структурний пуант за типом 2b і стильовий пуант за типом 2b, що забезпечує можливість зміни фрейма.

3) У синхронній короткій історії Й. Редінга *Während des Films ...* [10, с. 276-278] стильовий пуант реалізується при рівномірній участі трьох складників, хоча при первинному розгляді домінантою здається синтактичний складник, що проступає на поверхню тексту завдяки його архітектоніці. У “документальній” короткій історії Ф. Р. Фріза *Der Fernsehkrieg* [10, с. 327-339] синтактичний складник домінує в рамках цілого тексту, реалізуючись за допомогою рекурентій різних рівнів. Завдяки висуненню синтактичного складника на передній план реципієнтові надається для зіставлення як матеріал, що виділяється структурно, так і сам принцип зіставлення та протиставлення, який не є настільки експліцитним у коротких історіях із збалансованим співвідношенням 3-х складників стильового пуанту або з переважанням одного з двох інших – семантичного або прагматичного.

4) У параболічній короткій історії (субпідтип А) Г. Бьоля *Es wird etwas geschehen* [9, с. 264-268], як і в творі І. Айхінгер *Das Fenster-Theater* [7, с. 48-49], реалізуються всі 3 типи пуанту, виділені нами з типології Х. Ауцингер. При цьому в короткій історії Г. Бьоля, в зовнішній композиції якої має місце розв’язка (тобто ознака завершеності), в останню мить реалізується ознака відкритої форми. Стильовий пуант, що має в основі зіставлення, реалізується багато в чому за рахунок можливостей іронії, що також вимагає зіставлення, збагачуючи таким чином змістовну, внутрішню форму твору, не вимагаючи при цьому новацій у його зовнішній композиційній структурі. У параболічній короткій історії (субпідтип Б) Г. Кунерта *Zentralbahnhof* [10, с. 129-131] семантична насиченість твору досягається насамперед завдяки зламу ізотопії, який можна вважати за експліцитний сигнал до іншої спрямованості значення. Стильовий пуант ґрунтується як на зіставленні та протиставленні семантичних сегментів, так і на взаємному переході двох планів короткої історії, в даному випадку ситуативного і алегоричного. Виявлення останнього стає можливим завдяки локалізованому в кінцевій позиції тексту пуанту за типом 2a або “зміні фрейма”, унаслідок якої стає відомою пресупозиція короткої історії. Таким чином, можна говорити про домінування семантичного складника стильового пуанту в обох параболічних коротких історіях.

5) У “документальній” короткій історії А. Клуге *Ein Liebesversuch* [10, с. 126-129]

реалізується структурний пуант за типом 2b і стильовий пуант за типом 2b. Структура всього тексту побудована за принципом силогізму, тобто аргументативного викладу думки: у вступному (першому) синтагматичному сегменті міститься *propositio*, тобто цільовий вислів, аргументація якого проводиться в подальших засновках і до якого розповідач повертається в кінцівці. Але головна думка тексту не сформульована в *propositio* або висновку, а прихована в підтексті, відновлюваному завдяки взаємодії всіх мовностилістичних засобів, задіяних у структурі стильового пуанту. Проведений аналіз короткої історії дозволяє стверджувати, що зовнішня структура силогізму тексту у поєднанні з “документально-науковим” стилем, взаємодіючи з численними діалогізмами і медитативними питаннями, останнє з яких займає ключову кінцеву позицію тексту, забезпечують домінування прагматичного складника стильового пуанту і реалізацію яскраво вираженої апелятивної функції тексту.

Висновки з лінгвістичного аналізу текстів, які належать до різних композиційних підтипів німецької короткої історії, свідчать про таке:

1) У коротких історіях превалює поєднання структурного і стильового пуанту за типом 2b, як правило, тоді, коли в тексті має місце одна з форм семантичної девіації. Структурний пуант за типом 2a і структурний пуант за типом 2b можна розглядати відповідно як синтактико-семантичну і синтактико-прагматичну домінуючу внутрішньої форми тексту. Пуант за типом 2a передбачає найстрогішу синтактику і насичену семантику, а структурний пуант за типом 2b – найактивнішу прагматику тексту. Аналіз показав, що в одному і тому ж композиційному підтипі німецької короткої історії можуть мати місце різні варіанти пуантування, як наприклад, в моментальних, параболічних і документальних коротких історіях. Таким чином, підтверджується гіпотеза про те, що форми пуантування не відповідають виділеним німецькими дослідниками композиційним підтипам коротких історій, оскільки в основу типології покладено одну найбільш виражену композиційно-стилістичну ознаку – часову стислість оповіді, тоді як підтип німецької короткої історії, а разом з ним і тип пуантування, визначається складною комбінацією (інколи власне комбінованих) композиційно-стилістичних ознак.

2) Дослідження стильового пуанту в трьох напрямках, відповідних знаковим складникам, – синтактичному, семантичному і прагматичному дає підстави стверджувати наявність тісної взаємодії і взаємопроникнення описуваних в межах кожного з них мовностилістичних засобів. Аналіз функціонування лексичних, лексико-синтаксичних рекурентів і рекурентів текстового рівня, зображальних засобів на основі семантичної девіації, а також мовностилістичних засобів створення підтексту виявляє тісне переплетення синтактичної функції з семантичною і прагматичною. Кожен із названих засобів є до певної міри самостійним знаком та онтологічно має всі три відповідних складники. При включенні елокутивних знаків нижчого рівня в пуант як макроприйм одна з трьох функцій домінує, чим і зумовлена віднесеність мовностилістичного засобу до того або іншого знакового складника стильового пуанту.

Вивчення феномену стильового пуанту на матеріалі різних малих епічних форм, а також розробка багаторівневої класифікації зображально-виражальних засобів-знаків, яка включала б пуант як елемент більш високого рівня, ніж його конституенти, в межах єдиної теорії елокуції є перспективними для подальших розвідок в даному напрямку.

Л і т е р а т у р а :

1. Гонтар М. О. Структурно-композиційні та лінгвостилістичні особливості тексту німецького літературного анекдоту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М. О. Гонтар. – Львів, 1995. – 18 с.
2. Пекарская И. В. Теория фигур и теория элокуции (ретроспективный очерк) / И. В. Пекарская // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике / науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин. – Вып. 2. – М., 2006. – С. 110-114.
3. Перлина Ю. Г. Композиционно-стилистическая структура эпиграммы как типа текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Перлина Юлия Георгиевна. – Одесса, 1996. – 251 с.
4. Савченко Ю. Є. Прагмалінгвістичні моделі німецького анекдоту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ю. Є. Савченко. – Одеса, 1994. – 15 с.
5. Сидоренко О. В. Малі комічні форми в західноєвропейських літературах високого Середньовіччя і Ренесансу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / О. В. Сидоренко. – К., 2006. – 20 с.
6. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: “за” и “против”: сборник статей. – М.: Прогресс, 1975. – С. 193-230.
7. Aichinger I. Das Fenster-Theater // Weber H. Vorschläge. Literarische Texte für den Unterricht Deutsch als Fremdsprache / H. Weber (Hrsg.). – Bonn : Inter Nationes, 1990. – S. 48-49.
8. Auzinger H. Die Pointe bei Čechow / Helene Auzinger. – Wiesbaden : Harrasowitz in Komm., 1956. – 151 S.
9. Böll H. Es wird etwas geschehen // Deutschland erzählt. Von A. Schnitzler bis U. Johnson. / ausgew. u. eingel. v. Benno von Wiese.– Frankfurt am Main und Hamburg: Fischer Bücherei, 1962. – S. 264-268.
10. Erzählte Zeit. 50 deutsche Kurzgeschichten der Gegenwart / Durzak M. (Hrsg.). – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1980. – 517 S.
11. Mechtel A. Katrin // Deutsche Kurzgeschichten II. 11.-13. Schuljahr / Günther Lange (Hrsg.).– Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1989. – S. 23-26.
12. Müller R. Theorie der Pointe / Ralph Müller. – Paderborn: Mentis, 2003. – 341 S.
13. Theorie der Kurzgeschichte. Für die Sekundarstufe / hrsg. von Hans-Cristoph Graf von Nayhauss. – Stuttgart: Philipp Reclam, 1977. – 96 S.
14. Wenzel P. Von der Struktur des Witzes zum Witz der Struktur: Untersuchungen zur Pointierung in Witz und Kurzgeschichte / Peter Wenzel. – Heidelberg : Winter, 1989. – 291 S.

В статье представлен сравнительный лингвистический анализ пуантирования художественных текстов, относящихся к шести различным композиционным подтипам немецкой короткой истории. Формы пуантирования определяются спецификой реализации трех знаковых составляющих стилевого пуанта: синтаксического, семантического и прагматического.

Ключевые слова: *тип текста “немецкая короткая история”, подтип текста, структурный пуант, стилевой пуант, пуантирование.*

The article contains the comparative linguistic analysis of subtle pointing in art texts which belong to six different composition subtypes of a German short story. Forms of subtle pointing are distinguished by specific character of realization of three sign components of the style point: syntactic, semantic and pragmatic.

Keywords: *type of a text “German short story”, subtype of text, punch line, style point, subtle pointing.*

Маиштова Н. В.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПОСЛОВИЦ – ПРИМЕТ КАК ОДНОГО ИЗ ЭЛЕМЕНТОВ ГЕРМАНСКОЙ И РУССКОЙ КУЛЬТУРЫ

При помощи компонентного анализа в статье анализируется семантическая структура пословиц германской и русской культуры. Предложенный метод помогает глубже понять их значение. Изучение и сравнение пословиц разных ареалов повышает эффективность изучения примет.

Ключевые слова: *приметы, пословицы, компонентный анализ, дифференциальная сема, интегральная сема.*